

145-48

ԱՆԱՏԻՏ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Ե. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1903

ԹԻԻ 1

ԱՐԳԻՋԱՅԵՐԷՐԷ

«Մուրճ»-ը իր վերջին թիւերէն մէկուն մէջ «Անահիտ»-ի 1902-ի Ե. թիւով կրնաքան «Մրդի հայերէնը» տիպոգրաֆ յօդուածիս մասին հրատարակած է քննադատական մը՝ ուր մէկէ աւելի անձնորոշ թիւներ կան։ «Մուրճ»-ի յօդուածագիրը կը մեղադրէ ինձի որ ըսած ըլլամ թէ ուսանայ գրողները կը գործածեն անհասարակ «սյսխալութիւն», «սլետագոխիւն», «գեմբերատուր», «կրիտիկա», «սրտէղիտա» սլետաբաներ։

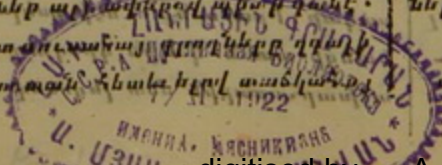
«Վերջին կրկնէ բառերը, կ'ըսէ «Մուրճ»-ը, մեղանում գործածական են, բայց հետաքրքրական կը լինէր իմանալ թէ ո՞ր տեղ է սլետ. Զօսիանեան տեսել որ անհասարակ մեղանում գործածէր «սյսխալութիւն», «սլետագոխիւն», «գեմբերատուր» բառերը։

Ես չէի ըսած թէ ուսանայ «բոլոր» գրողները «անհասարակ» կը գործածեն այդ բառերը, այլ թէ անոնք ատենով շատ կը գործածէին, եւ այսօր իսկ անոնցմէ ոմանք «յաճախ» կը գործածեն «սյսխալութիւն» բառեր. եւ սա ճիշդ է։ «Մուրճ»-ի յօդուածագիրը թող թղթաւ «Մշակ»-ի հին թիւերը, եւ այդպիսի բառեր (ու աւելի աշխատանքներ ալ) անհատական են. ախար իսկ թէ պէտք ունենանք գրողները զգուշացնուիմ մը ցոյց կուտանք հետեւեւոր տաճկանը։

գրողներուն, լեզուին հայկական գրողը յայդեւ, զարմեալ կան գրողներ որ այդ «աւելորդ» օտարաբանութիւններէն չեն խուսափել. այ. Ահարոնեան իսկ, — որ սակայն Հայոց արդի լուսագոյն գրողներէն մին է եւ շատ համեմատաբար հայերէն մը կը գրէ, — երբեմն կը վարակուի այդ «մշակային» լեզուին ազդեցութիւնէն. «Լուսաբանութիւն» տիպոգրաֆ իր գեղեցիկ յօդուածներուն մէջ կը տեսնեմ «բեւեռ», «էսթետ», «մետաֆոր», «ֆանտոր», «տիլլեմ», «արտիստ», «սյոդա», «յուրա», «էքսպազի» սլետ բառեր, որոնց գործածութիւնը բացարձակապէս անհրաժեշտ է, որովհետեւ անոնց լիակատար համարմէքը ներկայացնող բառեր կան հայերէնի մէջ։

«Մուրճ»-ի յօդուածագիրը կը մեղադրէ ինձ որ արեւելեան աշխարհաբարէն հիմքով Թիֆլիսի բարբառն համարած ըլլամ եւ ոչ թէ Արարատեան բարբառ. այդ գիտողութիւնը ճիշդ է, (եւ միշտ կը խոստովանիմ սխալ մը չոր գործածեմ, եւ զո՞նք սխալ ըլլայի եթէ «Մուրճ»-ի եւ մանաւանդ «Մշակ»-ի գրողները այդ տարրական պարտաւանդութիւնը ցոյց տալէ անդամ մը ցոյց տուած ըլլային՝ շատ աւելի ծանր ու փափուկ պարագաներու մէջ)։ Բայց բնաւ ճիշդ չեն այն միւս գիտողութիւնները որ աւոր կը յաջորդեն։

«Նաղաբեանց», կը գրէ յօդուածագիրը՝ իմ մէկ պարբերութիւնս հերքել ջանալով, ա-

րեւելեան լեզուի «հիմնող» չէր եւ չէր էլ կարող լինել. անհատը լեզու հիմնող չէ. միայն ժողովուրդը կարող էր այդպիսի բան անել. Նազարեանցից առաջ աշխարհաբար գրողներ ունեցել ենք, ահա «Վէրք Հայաստանին», ահա աշխարհաբար աւետարանը, «Արարատ» շաբաթաթերթը, դրանցից ո՞րն է ցոյց տալիս թէ շատերը «կը դրէին լեզուով մը որ շատ մօտ էր արեւմտեան Հայոց լեզուին»։ Այդպիսի բան չէր կարող լինիլ, քանի որ արեւելեան Հայերի ժողովրդական խօսակցական լեզուն ունի այն անձնայատկութիւնները որոնք զանազանում են մեր այժմեան գրական լեզուն արեւմտեանից։ Այս տարբերութիւնը արհեստական չէ, Նազարեանցի կամ մի ուրիշի ստեղծածը չէ, այլ բուն ժողովրդական լեզուի յատկութիւններէն։ Բոլորում Նազարեանցը պայքարում էր, ճիշդ է, բայց ոչ «գրաբարաստան հայերէնի դէմ», ինչպէս կարծում է պ. Զօպանեանը, այլ իսկական զուտ գրութեան դէմ. ինքն Նազարեանց հէնց գրաբարաստանաշխարհաբարի կողմնակից էր. բաւական է հէնց մի երես կարգալ նրա գրութեանցից, այս բանը հասկանալու համար։ Եւ այնպէս, Նազարեանցը ոչինչ պատասխանատւութիւն չունի. լեզու բաժանողը նա չէ եղել, նա միայն տեսաւ որ լեզուն վաղուց բաժանել է ինքը ժողովուրդն եւ ընդունեց այդ պատմական եղելութիւնը, լաւ իմանալով որ երկու լեզուից, երկու ծաղկից, ինչպէս ինքն էր առում, վնաս չկայ, եւ պէտք է թոյլ տալ որ ժամանակը կարգադրէ այդ հարցը։

Բացարձակապէս սխալ է կարծել թէ «անհատը լեզու հիմնել չի կրնար»։ «Լեզու հիմնել» ըսելով լեզու մը ամբողջութեամբ արուեստականօրէն չինել չենք հասկնար անշուշտ, այլ ազգի մը ժողովրդական բազմաթիւ բարձրանելուն մէջէն մին ընտրել, զայն կոկել, եւ խոչոր գործով մը զայն ամբողջ ազգին «գրական» լեզուն դարձնել։ «Մուրճ»ի յօդուածագիրը եթէ գրական պատմութեան լրջօրէն ծանօթ ըլլար, պիտի գիտնար որ եթէ կան ազգեր որոնց մէջ այդ գործը կատարուած է խումբ մը գրագէտներու յաջորդական ճիգերուն շնորհիւ, կան ալ ժողովուրդներ որոնց մէջ «միակ անհատ» մը այդ գործը կատարած է. ծանթէ «հիմնեց» գրական խալիբէնը, նոյն դերը կատարեց Զոսմը՝ անգլիներէնին համար։ Արեւմտեան Հայոց մէջ, կարելի չէ ահա մը մատնանի։ Ընել որ իր միակ ճիգովը արեւմտեան աշխարհաբարին վերջնական ձեւը տուած եւ զայն հա-

սարակութեան տիրական լեզուն դարձուցած ըլլայ. արեւմտեան աշխարհաբարը զոր այսօր ունինք, արդիւնքն է մէկ դարու մէջ ետեւէ ետեւ եկող եւ այլեւայլ կոխներու, վարանումներու, փոփոխութիւններու մէջէն անցնող բազմաթիւ գրագէտներու ջանքին։ Արեւելեան Հայոց մէջ աշխարհաբարը հաստատուած է աւելի արագ կերպով, եւ՝ ըստ իս՝ Ս. Նազարեանցն է որ, Նալբանդեանին եւ «Հիւսիսափայլ»ի խումբին հետ, որոնց պետնունքն չի չէր, այդ գործը սկսած, եւ վերջնապէս յաջողցուցած է։ Վիճելի կէտ մը եթէ կայ, այն է թէ արեւելեան աշխարհաբարին հիմնարկութիւնը պէտք է Նազարեանցիօն թէ Արուսեանին վերագրել։ Արուսեան էր որ առաջին անգամ «խօսուած լեզուով» շարագրեց «գլուխ գործոց» մը. բայց իր «խօսուած լեզուն» Գանաբեոի գիւղական մասնաւոր բարձրան էր, եւ եթէ ուրեմն խօսուած լեզուով գրելու «ձրգտում»ը ինքն է որ մտցուց Արեւելեան Հայոց մէջ, իր վէպը չէ որ արեւելեան արգի աշխարհաբարին առաջին օրինակը տուաւ. ճիշդ է որ Արուսեան «Վէրք Հայաստանին»էն զատ թօղած է նաեւ «Պարապ վախթի խաղալիք» տիադոսով ոտանաւորներ, որոնք գրուած են աշխարհաբարով մը որ արդի արեւելեան աշխարհաբարին նախատիպարն է. բայց այդ «Պարապ վախթի խաղալիք»ը չէ ունեցած այն տարածումը, այն ազդեցութիւնը զոր ունեցաւ Նազարեանցի «Հիւսիսափայլ»ը։ Արուսեան, այնպէս, ոտնավորան է եղած, եւ Նազարեանց հիմնարկուն, վերջնական կազմակերպիչը. Նազարեանց է որ կուտած է վրձնական կոկը աշխարհաբարին համար եւ վերջնական յաղթանակը տարած է։ Ատոր համար է որ կարելի է ըսել թէ Նազարեանցն է հիմնողը արեւելեան աշխարհաբարին։

Սխալ է դարձնել թէ երկու լեզուէ, «երկու ծաղկէ» վնաս չկայ։ Տարակոյս չկայ որ լաւագոյն պիտի ըլլար եթէ Հայերը միակ գրական լեզու մ'ունենային այսօր. երկու լեզուի գոյութիւնը անախորժ բան մըն է ու վնասակար։ Իրաւունք ունէի ըսելու թէ Նալբանդեանի առնել կային գրողներ որ արեւմտեան աշխարհաբարին մօտ լեզուով մը կը գրէին։

այնպէս, որ Պատկանեանի եւ Նալբանդեանի տանաւորներէն շատերը գրուած են այնպիսի լեզուով մը որ արեւմտեան աշխարհաբարի շատ մը տարրեր կան (թերեւս անոր համար որ Նոր Նախիջեւանցի էին այդ գրողները եւ Նոր Նախիջեւանի բարբառը շատ կը նմանի պոլսական բարբառին)։ Եթէ Նազարեան եւ իր աշակերտները այդ գրական խառն աշխարհաբարը արարատեան բարբառին ուղղութեամբ զտելու տեղ՝ պոլսական գրական լեզուն ուղղութեամբ կոկէին, այսօր միակ լեզու մը կ'ունենայինք։

Սխալ է դարձեալ կարծիք թէ Նազարեանց կը մաքառէր «միմիայն» գրաբարի դէմ, եւ թէ իր աշխարհաբարը գրաբարախառն աշխարհաբար մըն էր։ Նազարեանց կը մաքառէր գրաբարին եւ գրաբարախառն աշխարհաբարին դէմ միանգամայն, եւ իր աշխարհաբարը, բաց ի մէկ քանի աննշան մանրամասնութիւններէ, զուտ աշխարհաբար է, շատ նման՝ հիմքին մէջ՝ այսօրուան արեւելեան աշխարհաբարին։ Գրաբարախառն աշխարհաբարը կը կազմուի գրաբարի եւ աշխարհաբարի «քերականութեանց» խառնուրդէն, եւ Նազարեանց ատոր կը հակառակէր Գրաբարի ոճերով, ասութիւններով աշխարհաբարը զարդարելը, ինչ որ Նազարեանց կը ձգտէր բնել, աշխարհաբարի ոգւոյն դէմ մեղանշել չէ։

Վերջապէս, «Մուրճ»ի յօդուածագիրը գիտակցաբար կը խեղաթիւրէ իմ մտածումս երբ կ'ըսէ թէ ես կը պահանջեմ որ Թրքահայերը անպատճառ եւ միշտ «Ճէյմս Պրայս, Կամպէթ թիւ» գրեն եւ ոչ «Ջէյմս Բրայս ու Գամպէթ թիւ»։ Ես բացատրած էի թէ՛ նկատի ունենալով այն ձեւը որով արեւմտեան Հայերը կը հնչեն հայերէն բաղաձայնները, անկարելի է այժմ «Ջէյմս Բրայս եւ Գամպէթ թիւ» գրել ասանց «Tchames Price» եւ «Kampedda» կարգալու փտանգին ենթարկուելու։ Ըսած էի թէ աստղադրութեան այդ բարենորոգումը կարելի կ'ընար դառնալ միայն այն ատեն երբ մեր այրբինարաններուն եւ քերականութիւններուն մէջ օրէնք մը գրուէր եւ ընդունուէր՝ որուն համեմատ այդ ըստ ձայնները յատուկ անուններուն մէջ բացառութեամբ տարրեր

կերպով հնչուէին։ Մինչեւ որ այդ օրէնքը չհաստատուի եւ չտարածուի, անկարելի է այդ աստղադրութեան փոփոխութիւնը դորձադրել։ Ճշմարիտ է որ այդ աստղադրութեանս որոշ եւ վճռական ձեւ մը չէի տուած, որովհետեւ բոլորովին ապահով չեմ թէ ան կարող է յաջողիլ — եւ այս մասին պ. Մեյքէ ինձի աւելի սկզպակ է։ — այդ խնդիրը կարծուած էն աւելի կ'ընտոտէ եւ փափուկ։ Եթէ յատուկ անուններուն մէջ, «գ»ը ցի, «դ»ն մի պէս, եւն, արտասանեն այսուհետեւ Տաճկահայերը, ճիշդ է որ օտար բառերը հայացնելու մէջ Ռուսահայոց սխառմին համաձայնած պիտի ըլլան, բայց պիտի ստիպուին միանգամայն հնուց մնացած բոլոր հայ եւ օտար անունները որոշ այդ սխալ բայց արեւմտեան Հայոց մէջ դարերէ ի վեր՝ լեզուական հզօր օրէնքի մը աղղեցութեամբ՝ ընդունուած, տարածուած, քառացած արտասանութիւնն առած են, տարբեր ձեւով մը հնչել, փոխանակ Vartan, Bedros, Guiragòs, Kapriel, Kaspar, եւն, հնչելու, ինչպէս վարժուած են հնչել զարերէ ի վեր, Vardan, Petros, Kirakos, Gabriel, Gaspar, հնչել, եւ ասի ո՛չ միայն դժուար է, այլ չեմ գիտեր թէ մարդ իրաւունք ունի՞, լեզուական օրէնքներու հաւատարիմ կը մնայ, ասի պահանջելով։ միայն արեւմ. Հայոց մէջ չէ որ այդ հնչումներու փոփոխութիւնը կ'երեւնայ, իտալացիք «Ճուզէբբէ» կ'արտասանեն, ու Յորանացիք Ժողէֆ՝ հրէական «Եւսուֆ»ը, Հունգարացիք «Քարրիէլ» եւ «Քասար» կը հնչեն, ինչ որ Լատինք Gabriel եւ Gaspar կը հնչեն։ Բայց այդ բոլոր ժողովուրդները մտքերնէն չեն անցըներ փոխել իրենց հնչումը եւ սկզբնական, ճշգրտոյն հնչումը վերստանալ։ Մենք արեւմտեան Հայերս կրնանք «բաղձանք» մը զգալ արեւելեան Հայոց պէս հնչել բաղաձայնները՝ գոնէ յատուկ անուններուն մէջ (հասարակ բառերուն մէջ անկարելի է այդպիսի փոփոխութեան մը կարելիութիւն իսկ երեւակայել), որովհետեւ մէկ ժողովուրդ մըն ենք եւ անախորժ է տեսնել որ նոյն մողովրդին երկու հատուածները տարրեր կերպով կը հնչեն յատուկ անունները, նոյն իսկ ինչո՞ք ազգային ամենէն սիրական անունները

